

Ласка І. В.,

Дипломатична академія України при МЗС України, м. Київ

ПРАВИЛА BON USAGE В КОНТЕКСТІ ФРАНЦУЗЬКОГО ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВА XVII СТ.

У статті в контексті проблеми взаємозв'язків французького мовознавства і перекладознавства середини 17 ст. аналізуються погляди Антуана Арно на теорію правильного вжитку Вожля.

Ключові слова: історія перекладу, французька національна школа перекладознавства, правила перекладу, правильний вжиток (*bon usage*), взаємозв'язки лінгвістики і перекладознавства.

В статье в контексте проблемы взаимосвязей французского языкознания и науки о переводе середины 17 в. рассматриваются взгляды Антуана Арно на теорию правильного узуса Вожля.

Ключевые слова: история перевода, французская национальная школа переводоведения, правила перевода, правила узуса, взаимосвязи лингвистики и науки о переводе

The article deals with the views of Antoine Arnauld on Vaugelas' conception of Bon Usage within the context of the relationship between the French Linguistics and Translation Studies in the middle of 17th century.

Key words: history of translation, French national school of translation studies, translation rules, good usage, relationship between linguistics and translation studies.

Французьку національну школу перекладознавства в період її становлення в середині 17 ст. вирізняє тісний зв'язок із тогочасним мовознавством. Її теоретичним підрунтям стала ідея універсальності людського розуму і мови, висунута картезіанською граматикою, головним ідеологом якої був Антуан Арно. В практичній площині, розробка правил перекладу, яку започаткували представники Пор-Руаялю А. Арно, І.Л. Леметр, А. д'Андії, П. Кутель і близький до них Г. де Танд, спиралася на принципи правильного вжитку, які наполегливо впроваджували інший видатний граматист епохи К.Ф. Вожля.

Предметом розгляду обрано погляди Антуана Арно на теорію правильного вжитку (*bon usage*). Антуан Арно, або Великий Арно (*Antoine Arnauld, 1612-1694*) увійшов до історії перекладознавства як автор *Правил для розрізнення добрих і поганих критик перекладів Святого Письма французькою стосовно мови* [1]. В зауваженнях Буура, палкого послідовника Вожля, до перекладу Нового Заповіту було багато речей, з якими Арно, що був серйозним граматистом і добрим знавцем французької мови, погодитися не міг. З цього приводу й написані дані міркування. Французькі історики перекладу й перекладознавці Р. Зюбер, М. Баляр і ін.) обмежуються звичайно аналізом першої частини праці Арно, присвяченої власне правилам перекладу. У другій частині тексту *Правил*, озаглавленій "*Reflexions sur cette maxime, que l'Usage est la regle & le tyran des Langues vivantes*", А. Арно висловлює свої міркування з приводу відомої сентенції Вожля про те, що узус є правилом і тираном живих мов. Однак вона також дотична до проблем перекладу, бо тут автор визначає позицію перекладачів Пор-Руаялю в суперечках довкола поняття *bon usage* і з приводу відповідності перекладених текстів нормам правильного вжитку. Зі самого початку Арно обирає примирливу стратегію, заявивши, що не має наміру спростовувати цю максиму Вожля й визнає її справедливість, але з одним застереженням: за умови правильного її розуміння й поміщення її у відповідні рамки. Водночас Арно не погоджується з визначенням Вожля, згідно якого правильний узус: "*Це спосіб мовлення найкращої частини Королівського Двору, що відповідає способу письма найкращої частини авторів нашого часу*" [3, Préface, II, 3. – Сторінки передмови до книги Вожля не пронумеровані. Цифри відсилають до параграфів і підпунктів. Усі цитати подаються в нашому перекладі. – І.Л.]. Він зазначає, що зовсім не обов'язково, щоб ті, хто правильно говорить, навчилися цьому саме в Парижі, спілкуючись з придворними. Серед контрприкладів, що їх наводить Арно, фігурують такі відомі вчені, літератори і перекладачі, як Патрю, Леметр, Паскаль, які ніколи не перебували при дворі, але прекрасно говорять і пишуть по-французьки, а деякі монахині, що вчилися в пансіонатах, на переконання Арно, володіють французькою мовою зовсім не гірше за придворних дам [1, с. 454].

Неабияка лінгвістична ерудиція А. Арно дозволяє йому глибше поглянути на проблему, помістивши її в широкий історичний контекст формування нових європейських мов і досягнення ними чистоти й досконалості. В цьому плані французька мова дещо відставала від італійської, іспанської й навіть німецької: "*Слід визнати, попри наш сором, що наша мова досягла досконалості останньою, якщо те, що кажуть про інші, є вірним. Позаяк щодо німецької вважається, що Переклад Біблії на цю мову, здійснений Лютером, є справжнім шедевром чистоти мови. А французька мова тоді була ще досить неотесаною, як це можна бачити з перекладів, що нам залишилися з того часу*" [1, с. 455]. Подібного рівня французька мова досягла пізніше, зокрема в перекладах Амйю та Вожля. В цьому тексті суттєвим для нас є те, що Арно залучає до розгляду при обговоренні проблем правильного узусу мову перекладів, визнає роль перекладів у розвитку мови та досягненні нею чистоти й досконалості й, більше того, приймає мову перекладів за критерій оцінки рівня розвитку мови, міри її чистоти і досконалості.

На думку Арно, Вожля надає надто великої сили дії й надто широко розсуває межі дії узусу в двох площинах: по-перше, щодо слів, які нібито вже вийшли з вжитку, але ще функціонують у мові, по-друге, щодо слів, які ще не ввійшли до вжитку, хоч вони вже використовуються. Арно прямо ставить закономірне питання про критерії, що визначають відповідність слова чи виразу до норм правильного узусу. Для ілюстрації непереконливості та суб'єктивності критеріїв, що їх використовували Вожля і його прихильники, критики перекладів Пор-Руаялю, Арно наводить як приклад слово *poitrine*, яке, на думку Вожля, нібито не слід уживати через небажані асоціації з *poitrine de veau* [4, Préface, IX, 3]. Не вважаючи достатньою причину вилучення цього слова з вживання, Арно все ж визнає верховенство узусу.

Однак в наступному, третьому, міркуванні Арно вже не погоджується з твердженням Вожля, що ніхто, навіть самодержці, не можуть створювати нові слова. На його думку, це не може вважатися абсолютною істиною,

бо, попри все, мова розвивається й нові слова входять в узус. У цьому процесі значну роль відіграють зокрема переклади філософських і теологічних текстів, і мудра людина (*un homme sage*) може використовувати слова, які ще не ввійшли до загального вжитку. [1, с. 458-459]. Менаж, відповідаючи на закиди того ж Буура, адресовані авторам Пор-Руаялю з цього ж приводу, писав: "А я стверджую, що створювати нові слова дозволено всім, але не всім це дано. Адже недостатньо вигадувати слова, треба щоб загал їх прийняв" [2, с. 170]. З цього розгляду видно, що великий філософ і граматист бере на себе сміливість і ставить під сумнів одне з основних положень пуристичної теорії узусу Малерба і Вожля і, приймаючи в розумних межах архаїзми і неологізми, фактично повертається до принципів, якими керувалися автори і перекладачі попередньої епохи, Амйо та інші.

У четвертому міркуванні А. Арно ставить проблему об'єктивності правил вживання і знову повертається до обговорення критеріїв визначення відповідності слова чи виразу до цих правил. Подібно до іншого критика Вожля Антуана Годо, Арно ставить питання про те, як мають встановлюватися правила узусу. Існуюча в різного роду зауваженнях про мову, що стали в той час модним жанром, практика полягає в тому, що їхні автори вважають те чи інше слово чи вираз дозволеним до вживання чи ні покладаючись лише на власну думку, яка може бути помилковою або сумнівною: "Вони вигадують досить довільні правила, а потім сміливо запевняють, що вірним є лише те вживання, що відповідає їхнім правилам, хоч треба великої відваги, щоб гадати, що правила ці знає і схвалює більшість людей" [1, с. 461]. На переконання Арно граматисти мають орієнтуватися на більшість людей, що говорять правильно. Цим він підриває власне основу теорії правильного вживання Вожля, а саме елітарний принцип визначення арбітрів правильного узусу, адже мова йде не про королівський двір і кращих авторів того часу, а більшість людей, що говорять найкраще, до якої Арно схильний включити, як ми бачили, не лише Двір і не лише Париж, а й філософів і перекладачів Пор-Руаялю й навіть деяких монахів.

У наступному міркуванні А. Арно відстоює принцип множинності засобів висловлення одного і того ж змісту і право авторів і перекладачів на вибір мовних засобів. Критики пуристичного спрямування вишукують помилки в найкраще написаних книгах, керуючись принципом, згідно якого, є лише один правильний закріплений в узусі спосіб щоб виразити якусь річ. Вони не задовольняються тим, що вважають кращим те, що відповідає їхньому смаку, а навіть засуджують те, що не відповідає. Щоб показати усю безпідставність такого підходу А. Арно знаходить переконливий доказ із галузі перекладу: "Щоб показати наскільки це суперечить розумові, достатньо порівняти два різних переклади однієї книги, зроблені двома особами, що мають репутацію хороших письменників. Наприклад, **Сповідь Святого Августина**. Якби сентенція, про яку йде мова, була вірною, треба було б, щоб обидва переклади повністю співпадали, що не робило б честі другому перекладачеві, бо не можна б повірити, що це сталося випадково. Або треба було б, щоб у всіх тих місцях, де переклади різняться між собою, якщо один з них вірний, то другий має бути хибним" [1, с. 462-463]. Логіка міркування А. Арно бездоганна. З цього приводу варто згадати давню легендарну історію укладення першого перекладу Біблії *Септанті* (*Септуагінті*) (*La Septante*) на основі гебрійських і арамейських оригінальних текстів [3, с. 12-13]. За цією легендою Птоломеї II Філадельфський, король Александрії, на прохання гебрійської громади міста, що вже не розуміла мови предків, зібрав 72 вчених рабинів (по шість від кожного ізраїльського племені), знавців давніх мов і Святих Писань, і доручив їм перекласти Старий Заповіт грецькою мовою. Усамітнівшись протягом 72 днів на острові Фарос (тому самому, де знаходився знаменитий маяк), вони зробили кожен свій переклад Закону Божого і, на диво, усі переклади нібито дослівно співпали. Цей грецький переклад гебрійської Біблії, здійснений між 250 і 130 роком до нашої ери, відомий під назвою *Септанті*, став другим оригіналом для християн і основою для перекладів Біблії латинською мовою. Міркування А. Арно про неможливість збігу перекладів, виконаних різними особами, не залишає сумнівів, щодо міфологічності оповіді про Септанту.

Принцип множинності засобів висловлення одного й того ж змісту закріплений і в окремому одинадцятому правилі перекладу, яке стверджує, що "Одну і ту ж річ можна виразити властивим і окремим словом або загальним словом, при цьому неправомірно засуджувати того, хто використовує загальне слово" [1, с. 452]. Отже, визнання множинності засобів висловлення одного й того ж змісту є принциповим для Арно лінгвіста, так само як визнання можливості і права вибору мовних засобів при перекладі є засадничим принципом для Арно теоретика перекладу й перекладача.

В останніх міркуваннях (шостому і сьомому) Арно обговорює проблеми сумнівного вжитку. Термін цей запровадив Вожля, протиставляючи два види узусу: офіційно визнаний і сумнівний. З приводу останнього Арно вказує на труднощі визначення статусу рідко вживаних слів і наводить низку прикладів із різних словників. Це дає йому можливість розкрити механізми формування мнених правил правильного вжитку: "Якийсь критик скаже без достатньої на те підстави, що якесь слово невірне, або не має такого значення. Якщо в нього є якийсь авторитет в суспільстві, це спонукає багатьох людей не користуватися цим словом. Адже, – скажуть вони – навіщо вживати слово, про яке виникають суперечки, правильно воно чи ні? Я не хочу наражатися на критику" [1, с. 465]. Така ситуація, на думку раціоналіста Арно є водночас нерозумною і незручною. Нерозумною, бо вона ставить мову в залежність від дивацтва окремих людей. Незручною, бо ми не знаємо, чого дотримуватись, побоюючись стати об'єктом критики. Щоб вийти з ситуації Арно пропонує розрізняти "давно встановлений узус", якому треба слідувати незалежно від того, розумний він чи ні, і новий, недостатньо усталений узус, до якого слід приглядатися з більшою увагою. У цьому Арно ще раз демонструє глибоке розуміння закономірностей формування правил узусу і в сумнівних питаннях ставить на перше місце раціоналістичні принципи вибору.

Отже, Антуан Арно розглядає проблеми правильного узусу в тісному зв'язку з проблемами перекладу. Його критичні зауваження до теорії правильного узусу Вожля багато в чому співпадають з критикою А. Годо і критикою Ж. Менажа (в питаннях про визначення правильного узусу та його арбітрів, про критерії віднесення до правильного вживання і т. ін.). Мова перекладів для Арно виступає одним з показників рівня розвитку мови, її досконалості і чистоти. На відміну від пуристів, Арно демонструє широту поглядів на узус, приймаючи можливість використання неологізмів і архаїзмів, термінологічної лексики, зокрема в перекладних текстах.

Література:

1. Arnauld A. Règles pour discerner les bonnes et mauvaises critiques des traductions de l'écriture sainte en françois ... – Sur l'édition faite à Paris, chez Charles Huguier, en 1707 [Электронний ресурс] / Œuvres de Messire Antoine Arnauld. Tome huitième. – À Paris. Chez Sigismond d'Arnay, M.DCCLXXVII, pp.423-466. – Режим доступу : <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k55998482/f10.image.r=Arnauld.lang>
2. Ménage G. Observations De Monsieur Ménage Sur La Langue Française [Электронний ресурс] / Gilles Ménage. Observations ... Volume 2. – P. : Barbin, 1676. – 502 p. – Режим доступу : http://books.google.fr/books?id=7s1DAAAAcAAJ&printsec=frontcover&h=fr&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false
3. Van Hoof H. Histoire de la traduction en occident. / Henri Van Hoof – Paris : Duculot, 1991. – 367p.
4. Vaugelas C. F. de. Remarques sur la langue française : utiles à ceux qui veulent bien parler et bien écrire [Электронний ресурс] / Claude Favre de Vaugelas. – A Paris, chez la veuve de Jean Camusat, M.DC.XLVII. – 668 p. – Режим доступу : <http://visualiseur.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k84316s>.